

Beleving van kunst door visueel gehandicapte mensen

George Kabel

Maart 2003

1. Inleiding

Deze bijdrage gaat over het beleven van kunst door visueel gehandicapte mensen. De aandacht zal met name gericht zijn op de relaties tussen het waarnemen, het genieten en het creëren van beeldende kunst.

Binnen de wereld van kunst en cultuur zijn verschillende vormen van kunst te onderscheiden, zoals muziek, architectuur, literatuur, beeldende kunst, toneel, opera, ballet en dans. Ik beperk me hier tot de beeldende kunst, dat is het domein van onder andere schilderkunst, beeldhouwkunst, collages en fotografie.

Kunst heeft te maken met de verbinding tussen inhoud (representatie: idee, verhaal), vorm (presentatie van het kunstwerk zelf) en emotie (gevoel, expressie, ontroering, beroering of vervoering).

Essentieel aan kunst is het idee. Het idee speelt zich af in de geest van de kunstenaar. Dit idee, dat b.v. een gedachte, een opvatting, een concept, een plan, een innerlijk beeld of een visioen kan zijn, heeft geen waarneembare vorm zolang het in de geest blijft. Voor de verwezenlijking van het idee is het belangrijk dat het een stiling krijgt, een stiling die er toe leidt, dat er een emotionele overdracht van het idee kan plaatshebben. Het is in die stiling dat kunst tot kunst wordt. Een idee dat op geen wijze wordt gestileerd en derhalve ook geen emotionele overdracht krijgt, is geen kunst. De emotionele overdracht is een vorm van communicatie en komt tot stand als het publiek ontvankelijk is voor het ondergaan van de emotie. De waarneming speelt hier een allesbepalende rol: geen waarneming, geen kunstbeleving. Waarnemen is dus een noodzakelijke voorwaarde voor het beleven van kunst. Voorts speelt de waarneming een bepalende rol bij het creëren van kunstwerken.

De waarneming geschiedt door middel van onze zintuigen.

Welke zintuigen worden nu in het algemeen betrokken bij het beleven van kunst? Het blijkt dat in hoge mate het zien en horen en in veel mindere mate of zelfs geheel niet het ruiken, proeven en de tast een rol spelen bij de perceptie van kunst in het algemeen. In de perceptie van beeldende kunst is het zien dominant, de enkele hedendaagse pogingen in de moderne kunst ten spijt.

2. Waarnemen van beeldende kunst op een andere manier

De beeldende kunst is sinds mensenheugenis op de visus ingesteld. Dit geldt uiteraard ten

aanzien van twee-dimensionale kunstobjecten zoals schilderijen en tekeningen. De vanzelfsprekendheid van het 'zien' van beeldende kunst geldt ook ten aanzien van driedimensionale of ruimtelijke kunst. Beelden en sculpturen worden op een afstand bekeken en zelden aangeraakt. Dit laatste is zelfs vaak niet wenselijk en niet mogelijk. Veel musea verbieden, met het oog op voorkomen van beschadigingen en in verband met verzekeringsvoorwaarden, het aanraken van kunstvoorwerpen. Voorts leven we in een cultuur waarin het zien dominant is ten opzichte van het betasten. Aanraken is in veel gevallen zelfs taboe. Kinderen worden afgeleerd om spullen van anderen zonder toestemming aan te raken. We mogen spullen ook niet betasten in verband met eigendomsrecht en bescherming van eigendommen. Aanraken van (on)bekende mensen kan door hen worden uitgelegd als ongewenste intimiteit.

Daarentegen mogen we straffeloos naar dingen en mensen kijken (denk aan de terrascultuur).

Is de conclusie dan, dat het reguliere aanbod van beeldende kunstwerken onbereikbaar is en niet te beleven is door visueel gehandicapte mensen? Immers, de verstoorde visuele waarneming en het aanraaktaboe staan een kwalitatief en esthetisch verantwoorde overdracht tussen kunstwerk en waarnemer in de weg.

Het antwoord is ja en nee.

Voor de groep van slechtziende mensen valt winst te behalen door middel van aanpassingen als optische hulpmiddelen, afgestemde verlichting, het bevorderen van de toegankelijkheid van musea (gidslijnen, kleurcontrast b.v. bij trappen) etc. Van belang is ook aanvullende, auditieve informatie, van b.v. gidsen tijdens rondleidingen of via informatiepakketten in aangepaste leesvormen (b.v. op cassettebanden).

Voorts kan, voor zover het ruimtelijke objecten betreft, de tastzin een zeer bruikbaar zintuig zijn. Zeker als men ook de groep van blinde personen er bij betreft.

Het aanraken kan een goede aanvulling zijn op wat men mist tijdens de visuele waarneming. Het levert ook een andere, zeer eigen esthetische dimensie op.

Veel mensen hebben de onbedwingbare neiging om iets wat mooi is, ook aan te willen raken, te voelen hoe het is en wat het is en of het echt is.

Het op de tast waarnemen van beeldende kunst levert een geheel andere gewaarwording en sensatie dan de visuele waarneming. Zoals kijken en zien de meest gangbare metaforen zijn voor denken, zo is tasten het meest voor de hand liggende beeld voor emotioneel voelen. Het woord 'voelen' staat voor zowel wat je met de tastzin doet als voor emoties. Andere woorden als raken en geraakt worden, zijn synoniem voor zowel lichamelijk contact als voor emotionele ontroering.

Zien is ruimtelijk afstand nemen, Tasten is in die zin het 'omgekeerde'. Het is juist een toenadering. De afstand wordt verkleind tot een direct contact tussen waarnemer en kunstobject. Tasten staat dus dicht bij het emotioneel voelen terwijl kijken dicht bij het denken staat.

Als je iets of iemand aanraakt, dan ben je 'samen met' in plaats van 'tegenover' zoals bij het zien het geval is.

Via de tast ontstaat letterlijk beweging. De tast is dus dynamischer. Aanraken is actief, zien is passief. Zien levert een meer geestelijke ervaring, tast levert een meer lichamelijke en emotionele ervaring. Zien leidt tot ontroering, tast leidt tot beroering.

Als je een beeld aanraakt, word je intiemer met dat beeld, want je leert het beter kennen. Je voelt de warmte of koude, het gladde of ruwe van het oppervlak, de massa, het materiaal, de weerstand, de rondingen, de strakheid, diepte en reliëf etc.

Een ziende bezoeker die in een expositie een gebogen en in elkaar gedoken vrouwenfiguur aanraakte, merkte op: 'Toen ik het beeldje zag, trok het me direct aan en ik ging er dichterbij staan. Pas toen ik de sterk gebogen rug en schouders aanraakte, ging er een schok van emotie door me heen, en besepte ik de enorme zeggingskracht van dit beeld'.

Geschikte lokaties waar kunst via de tast te 'bekijken' is, zijn beeldentuinen en galerie's. Vaak krijgt men, na enig uitleg en overleg, toestemming voor het aanraken. Wat bij musea vaak niet lukt, meestal vanwege de door de verzekeraars verplicht gestelde aanwezigheid van alarmsystemen.

3. Creëren van kunst door visueel gehandicapte mensen

Het beste wat je kunt doen, is zelf kunstenaar worden (Nietzsche). Nog beter is het om van je leven een kunstwerk te maken (Foucault).

Het beleven van kunst hoeft niet beperkt te blijven tot het aanschouwen van kunstwerken, maar kan ook uitgebreid worden tot het zelf creëren.

Het genieten van kunst is een broodnodige, ontspannende activiteit die heilzaam werkt op de geestelijke gezondheid. Het is rustgevend en het leidt af van de dagelijkse zorgen. Voorts levert kunst nieuwe inspiratie en stof voor een ruimer denken.

Echter, deze vorm van kunstbeleving is momentaan van karakter, dat wil zeggen dat de ontspanning, het andere levensgevoel tijdelijk is en wel tijdens en vlak na het contact met het kunstwerk. Daarna worden we weer teruggeworpen in de sleur van ons bestaan.

Een duurzamere oplossing is, volgens de filosoof Nietzsche (en vele anderen na hem), om zelf kunstenaar te worden om zodoende je hele leven met kunst bezig te kunnen zijn. Het ontwikkelen van de eigen creatieve houding en eigen stijl en het realiseren van kunstproducten geven veel voldoening. Bovendien zullen zelfvertrouwen en het gevoel van eigenwaarde toenemen. Het zelfstandig kunnen uitvoeren van werkzaamheden, het vinden van nieuwe vormen en oplossingen en het ontwikkelen van de eigen technische vaardigheid, versterken ook het doorzettingsvermogen, weerbaarheid en het probleemoplossend vermogen (dat wil zeggen het creatief oplossen van problemen, ook in de alledaagse sfeer). Een en ander kan ook leiden tot nieuwe sociale contacten, inspiratie en stimulans voor andere activiteiten.

Er is een groeiende groep van blinde en slechtziende mensen die zich bezighoudt met het creëren van beeldende kunst. Er zijn slechtziende schilders die op hun eigen wijze met kleur en vorm experimenteren. Voorts zijn er blinden en slechtzienden die op de tast boetseren in klei of beeldhouwen in brons, steen of hout.

Ondanks de visuele beperkingen weet men de eigen mogelijkheden te ontdekken en uit te buiten. Daardoor ontstaan een nieuwe vormtaal en expressiemogelijkheden. In hun vormgeving laten de visueel gehandicapte kunstenaars hun leefwereld op een andere, eigen wijze zien en betasten.

Kunstwerken van visueel gehandicapte kunstenaars kenmerken zich door een eigen ordening, zeggingskracht en abstracte weergave. Immers hun voorstellingen zijn geen weergave van de realiteit, maar van de door hen ervaren werkelijkheid. Bij hen werkt het stileringsvermogen vanuit een andere waarnemings- en denkniveau. Hun beeldend werk bevat door de andere, eigen vormgeving ook een andere betekenislaag met een eigen beeldtaal en symboliek. De taal vanuit de tastzin is een andere vormtaal, wat zich kenmerkt door een andere beweging van spanning en ontspanning, lading en ontlading.

Hun onconventionele methoden en originele invalshoeken om hun gevoelens uit te drukken en de tiling vanuit de tast kunnen tot nieuwe, ongekennde mogelijkheden leiden en kan in authentieke kunst uitmonden. Kunst vanuit een andere waarneming heeft in die zin een grensoverschrijdende potentie.

Sommigen van de visueel gehandicapte kunstbeoefenaren bereiken een professioneel niveau. met regelmaat exposeren zij in musea, galleries en beeldentuinen. Uit de praktijk blijkt dat een breed publiek oprechte belangstelling toont voor hun werk. Deze erkenning draagt wellicht bij tot een positieve beeldvorming rond gehandicapten mensen.